

Tajkov, Peter

Archeologický výskum kostola evanjelickej cirkvi a. v. v Štítniku (okres Rožňava)

Archaeologia historica. 2018, vol. 43, iss. 1, pp. 51-63

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2018-1-4>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138122>

Access Date: 07. 12. 2023

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Sperandio Rangel, Vera Maria

Archeologický výskum kostola evanjelickej cirkvi a. v. v Štítniku (okres Rožňava)

Archaeologia historica. 2018, vol. 43, iss. 1, pp. 51-63

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2018-1-4>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138122>

Access Date: 07. 12. 2023

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ARCHEOLOGICKÝ VÝSKUM KOSTOLA EVANJELICKEJ CIRKVI A. V. V ŠTÍTNIKU (OKRES ROŽŇAVA)

PETER TAJKOV

Abstrakt: Príspevok predkladá výsledky výskumu evanjelického kostola v Štítniku v rokoch 2011–2013. Do-
plňa poznatky o jeho architektonickej histórii a prináša pôdorys jeho doteraz najstaršej známej stavebnej
etapy. Výskum bol súčasťou prípravnej dokumentácie k jeho plánovanej komplexnej obnove.

Kľúčové slová: kostol – gotika – vrcholný stredovek.

Archaeological research into a Protestant church in Štítnik (Rožňava district)

Abstract: This contribution presents the results of research into a Protestant church in Štítnik carried out
in 2011–2013. It brings new information about its building history and the ground plan of the church in
its earliest known phase. The research was part of preparatory documentation for the planned complete
renovation of the church.

Key words: church – Gothic – high Middle Ages.

Štítnik sa nachádza v južnej časti Slovenského rudohoria, pod západnými úbočiami Pleši-
veckej planiny, v údolí potoka Štítnik. Pôvodne stredoveké hutnícke mestečko má dnes, okrem
podlhovastého námestia a niekoľkých roztratených kúrii, dedinský ráz. Mesto nemalo hradby
a jeho majiteľom slúžil na obranu vodný hrad. Sidlu však dominuje majestátna gotická stavba
dnešného evanjelického kostola (obr. 1), ktorý si dodnes zachoval svoj stredoveký charakter.
Najnovší stav historiografického bádania o samotnom sídle podáva M. Skalská (Skalská 2009,
57–58, 64, 146–160; tam odkazy na staršiu lit. a pramene). Štítnik pôvodne patril k obciam krá-
ľovských služobníkov venujúcich sa kovaniu železa a v 12. storočí patril ku kráľovskému prédiu
Turňa. Skalská napriek absencii priamych písomných prameňov presvedčivo dokladá, že to bol
Belo III. (1172–1196), kto vyňal rozsiahle územie západnej časti svojho turnianskeho panstva
a daroval ho bánovi Dominikovi z preduhorského slovanského rodu Miškovcov (Skalská 2009,
58; Steinhübel 2016, 343–344). S priamou zmienkou o Štítniku sa stretávame až v donačnej me-
tácii Bela IV. z roku 1243, ktorý toto územie krátko po ničivom tatárskom vpáde daroval synom
Mateja z rodu Ákošovcov – Detrikovi a Filipovi. V roku 1320 pripadol Štítnik vetve Ákošovcov,
ktorí sa odvtedy nazývali pánmi zo Štítnika (Csetneki) a v 15. storočí si tu postavili aj spomí-
naný vodný hrad. Štítnická farnosť s Kostolom Panny Márie (*ecclesie Sancte Marie de Chitnik*)
sa prvýkrát spomína až v súpise pápežských desiatkov z roku 1332 (MVS I, 41).

Obr. 1. Evanjelický kostol v Štítniku. Foto P. Tajkov.
Fig. 1. Protestant church in Štítnik. Photo P. Tajkov.

Doterajšie poznatky o kostole naposledy
zhrnula B. Pomfyová (Pomfyová 2004, 643).
Vo všeobecnosti sa predpokladalo, že dnešnej
bazilike predchádzal bežný vidiecky kostol.
Príznačným bol predpoklad M. Tognera pub-
likovaný v práci z roku 1989 (Togner 1989,
57, 186), že v Štítniku stál už v 13. storočí
kostol s rovným uzáverom presbytéria, ktorý
bol zaklenutý dvoma poľami rebrovej klenby
a s pozdĺžnou, zrejme plochostropou loďou.
Jeho reliktý videl v severnej sakristii dnešnej
trojlodovej baziliky. B. Pomfyová uvádza,
že pravdepodobne niekedy v druhej štvrtine
14. storočia sa Csetnekiovcí púšťajú do prvej
prestavby kostola. Domnieva sa, že už vtedy
bola zrejme vymedzená základná dispozícia

Obr. 2. Interiér evanjelickeho kostola v Štítniku. Foto P. Tajkov.
Fig. 2. Interior of the Protestant church in Štítnik. Photo P. Tajkov.

krátkeho bazilikálneho trojlodia, rozprestierajúca sa na hĺbku dvoch klenbových polí a hlbokého polygonálneho presbytéria. Rovnako podľa nej snád' už pred polovicou 15. storočia vznikol zámer rozšíriť východnú časť kostola o bočné chóry. Z plánovanej prestavby bol však realizovaný len južný, zaklenutý parléfovskou klenbou, severný ostal nedokončený. K. Kahoun spájal časť týchto stavebných úprav s rokom 1446 (Kahoun 1970, 66). S istotou možno podľa Pomfyovej datovať len klenbu vo svätyni, a to do roku 1460. S neskorogotickou prestavbou tak súvisia aj dvoj- a trojdielne okná kostola a začiatok výstavby západnej predstavanvej veže.

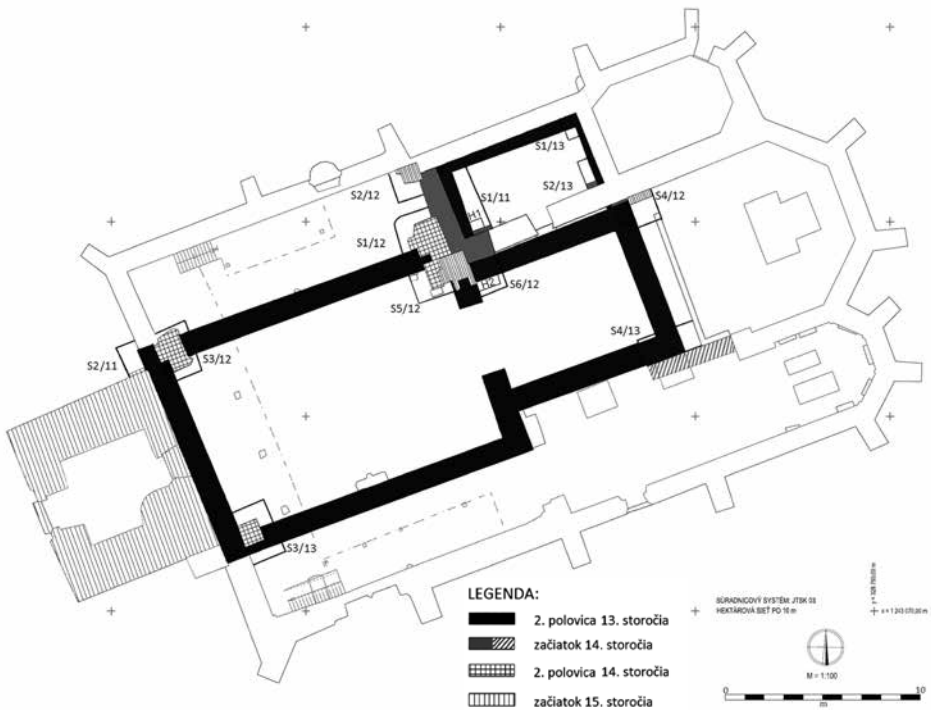
Mimoriadne dôležitú umelecko-historickú kapitolu dejín kostola tvorí jeho bohatá fresková výzdoba, objavená najmä počas obnovy začiatkom minulého storočia. Pochádza z viacerých etáp od 14. po 16. storočie a pomerne podrobne sa jej venovalo viacero odborníkov (napr. Dvořáková–Krása–Stejskal 1978; Plekanec–Haviar 2010, 14–15). Celý interiér baziliky s gotickými a renesančnými epitafmi, s hodnotným dreveným mobiliárom (napr. neskorogotické stallum rodiny majiteľov či renesančné stallum cechu mečiarov), liatinovou krstiteľnicou z roku 1454, s mohutným barokovým organom z roku 1723, ale i vojenskými trofejami z bojov s Turkami tvorí vzácny a predovšetkým autentický obraz o vtedajšom bohatstve a význame tohto mestečka (obr. 2).

Archeologický výskum sme realizovali v rokoch 2011 až 2013. Okrem pomerne špecifických cieľov v roku 2011 (ošetrenie amatérskeho výkopu v sakristii a overenie funkčnosti modernej drenáže v exteriéri) bol vyvolaný predovšetkým potrebou vypracovania projektovej dokumentácie k obnove kostola. Túto dokumentáciu spracovávali autori architektonicko-historického

výskumu (Klingová et al. 2012), ktorí iniciovali aj vykonanie archeologického výskumu. Tomu zodpovedalo aj umiestnenie archeologických sond v roku 2012, ktoré mali okrem dokumentácie vertikálnej stratigrafie terénu v miestach styku podlahy a maľovaných omietok osvetliť najmä otázky týkajúce sa stavebného vývoja dnešného kostola. Posledná etapa výskumu kostola v roku 2013 predstavovala snahu spresniť, resp. potvrdiť získané poznatky o jeho najstaršej známej pôdorysnej dispozícii. Archeologický výskum bol determinovaný minimálnou dotačnou podporou, ktorá sa sústredila predovšetkým na architektonicko-historický výskum. V exteriéri bol výskum znemožnený mohutnou betónovou konštrukciou, slúžiacou k odvodneniu základov kostola. Táto konštrukcia z 80-tych rokov minulého storočia je však do značnej miery nefunkčná.

Výsledky výskumu

Preskúmaných bolo jedenásť sond v priestore dnešného trojlodia, chóru a sakristie kostola a jedna sonda v exteriéri objektu, v rámci ktorých sme identifikovali bezmála 100 rôznych stratigrafických jednotiek (vrstiev, konštrukcií, výkopov a pod.). Už z tohto počtu je zrejmé, že stavebná aktivita a tiež intenzita pochovávaní v kostole boli pomerne výrazné. Na základe huteľných archeologických nálezov nebolo možné datovať všetky stratigrafické jednotky. Mnohé tak možno datovať a interpretovať len na základe vzájomných vzťahov a vzťahov k stojacej architektúre, ktorá už môže byť predmetom morfologetickej štýlovej analýzy. S tým súvisia predovšetkým úpravy podláh kostola, v rámci ktorých sme zdokumentovali ich osem rôznych úrovní vrátane dnešnej, pochádzajúcej z obdobia poslednej komplexnej obnovy z roku 1909. Táto podlaha v podobe vlhkost' udržujúceho, pomerne hrubého betónového lôžka s keramickým prefabrikátom je z nášho pohľadu, okrem iného, do veľkej miery zodpovedná za dnešný kritický stav freskovej výzdoby. Výskumom boli odhalené aj niektoré časti stredovekého tvaroslovía

Obr. 3. Etapizácia stavebného vývoja archeologicky preskúmaných murív kostola. Autor P. Tajkov.

Fig. 3. Phases of the building development of the archeologically investigated church masonry. Drawing P. Tajkov.

Obr. 4. Sonda S5/12 – severný profil so zvyškami historických podláh a základovým i čiastočne nadzákladovým severným múrom pôvodnej lode. Foto A. Balogh.
Fig. 4. Test pit S5/12 - north profile with remains of historical floors, the foundation and partially also super-structure north wall of the original nave. Photo A. Balogh.

kostola (napr. pätky pilierov a pilastrov), zakryté novovekými podlahovými úpravami.

Väčšinu zachytených vrstiev možno interpretovať ako planírky, navážky, resp. často ako podkladové vrstvy pre dlážky. Podobne aj výkopy možno interpretovať buď ako stavebné jamy, ale poväčšine skôr ako viacnásobné hrobové jamy. Čo sa týka murovaných konštrukcií, boli zachytené jednak murivá zaniknutých stavieb, jednak preskúmané dodnes stojace murivá a vzťahy medzi nimi, spolu so vzťahmi k historickým podlahám.

Z pohľadu archeologického výskumu je teda možné do istej miery zrekapitulovať stavebný vývoj preskúmaných častí kostola. Nateraz najstaršou známou stavebnou etapou dnešného evanjelického kostola bola jednodňová stavba s pravouhlým presbytériom a naraz pristavanou sakristiou na severnej strane (obr. 3). V sondách S1 a S5/12 (obr. 4) a v sondách S3/12 a S3/13 boli zachytené zvyšky severného múru lode aj napojenie na dodnes čiastočne stojace západné murivo lode. V sonde S3/13 (obr. 5) bola objavená aj časť osekaného muriva previazaného s bývalým juhozápadným nárožím lode, ktoré interpretujeme ako zvyšky zrejme dodnes čiastočne stojaceho oporného piliera (medzi dnešnou vežou a južnou loďou). V sonde S2/11 v exteriéri kostola

Obr. 5. Sonda S3/13 – základové murivo JZ rohu pôvodnej lode aj so zvyškami osekaného oporného piliera. Foto A. Balogh.
Fig. 5. Test pit S3/13 – masonry foundations of the SW corner of the original nave with remains of a supporting pillar. Photo A. Balogh.

Obr. 6. Sonda S2/11 – cezúra v základovom murive medzi loďou a vežou kostola. Foto A. Balogh.
Fig. 6. Test pit S2/11 – gap in the masonry foundations between the nave and the church tower. Photo A. Balogh.

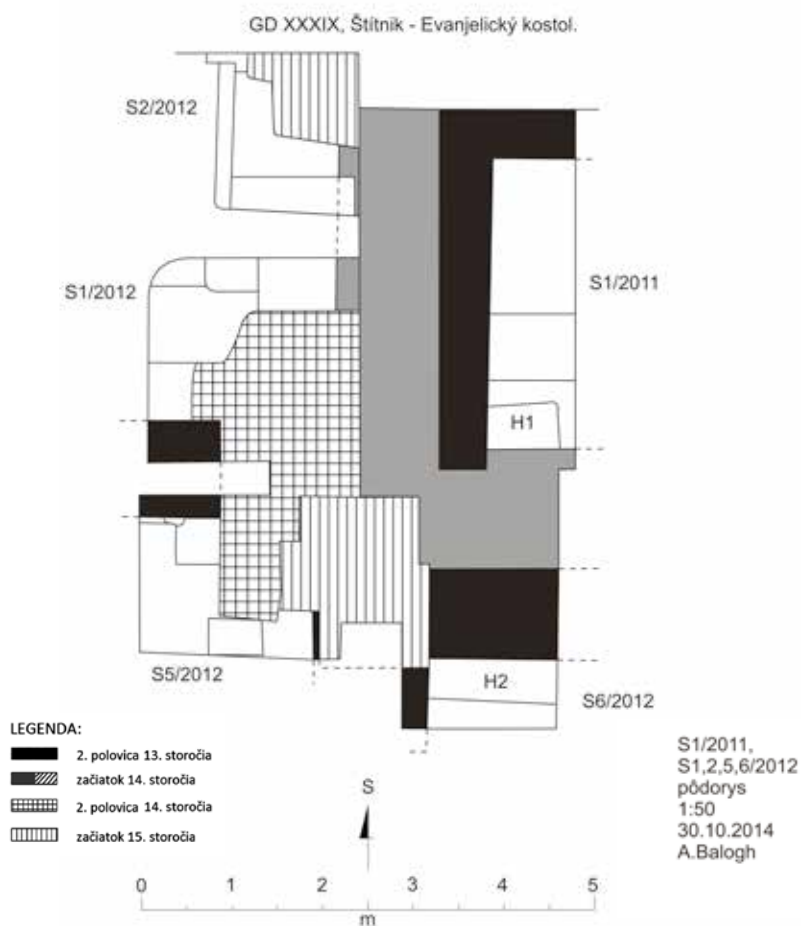
Obr. 7. Sonda S4/13 – základové murivo, juhovýchodné nárožie svätyně pôvodného kostola. Foto A. Balogh.
Fig. 7. Test pit S4/13 – masonry foundations, SE corner of the chancel of the original church. Photo A. Balogh.

metra pod úrovňou dnešnej podlahy sme v tomto murive objavili aj stopy po bývalom exteriérovom vstupe do sakristie zo západu (obr. 13). Túto stavebnú etapu možno datovať len rámcovo do začiatku 14. storočia a tak hypoteticky spojiť s novými pomermi po rozdelení ákošovského majetku.

K doteraz najstarším stavebným fázam kostola priradujeme aj zvyšky najstarších dlážok zachytených výskumom (obr. 14). K prvej stavebnej etape náležia zvyšky maltových lôžok dlážky viažuce sa k základovým odskokom pôvodnej lode, svätyně i sakristie (približne 1 m od dnešnej úrovne podlahy). Zvyšky o niečo vyššie zachovanej dlážky sa už viažu k obdobiu po rozšírení, resp. nahradení staršieho pravouhlého presbytéria väčším a rovnako aj s novou, dodnes stojacou sakristiou.

sme zdokumentovali cezúru medzi západným murivom pôvodnej lode a neskôr pristavanou vežou kostola (obr. 6). V sonde S6/12 sme zachytili severné murivo presbytéria aj so základom víťazného oblúka (obr. 9), v sonde S4/12 vonkajšie severovýchodné nárožie pôvodnej svätyně a v sonde S4/13 aj jeho vnútorné i vonkajšie juhovýchodné nárožie (obr. 7). V sondách S1/11, S1/13 a S2/13 sme zachytili základové murivá pôvodnej sakristie kostola, na ktorých čiastočne stojí dnešná sakristia a ku ktorým bolo neskôr pristavané murivo druhej fázy svätyně kostola. Takto sme mohli spoľahlivo rekonštruovať celý pôdorys nateraz najstaršej známej podoby štítnického kostola. Je však dôležitým faktom, že základové murivo víťazného oblúka i sakristie porušuje, resp. stojí na starších hroboch, čo naznačuje existenciu ešte staršej sakrálnej stavby, či aspoň vysvätenej pôdy cintorína (obr. 8–11). Najstaršiu stavebnú etapu dnešného kostola možno na základe pôdorysnej dispozície považovať za ranogotickú stavbu. Z toho vyplýva aj náš návrh jeho datovania len širšie do druhej polovice 13. storočia.

Možno už o generáciu či dve neskôr došlo k prvej prestavbe kostola. V rámci tejto druhej stavebnej etapy zbúrali pôvodnú pravouhlú svätyniu aj so sakristiou a nahradili ju o niečo širším presbytériom, pravdepodobne s polygonálnym uzáverom. Zbúrané základové murivo pôvodnej svätyně tak obstavali z vonkajšej strany a základové murivo sakristie čiastočne využili. Zvyšky tejto svätyně dodnes stoja a tvoria severný múr chórovej časti presbytéria kostola. Archeologicky sme v sonde S4/13 preskúmali aj zvyšky jej severného múru so zachovanou omietkou (obr. 12). Z tejto stavebnej etapy stojí v pôvodnom pôdoryse dnešná sakristia, ktorej západné a východné murivo však už teraz tvorí východný uzáver severnej lode a západný uzáver tzv. kostnice kostola. Približne v hĺbke jedného

Obr. 8. Pôdorysy sond S1/2011, S1/2012, S2/2012, S5/2012, S6/2012. Autor A. Balogh.

Fig. 8. Ground plans of test pits S1/2011, S1/2012, S2/2012, S5/2012, S6/2012. Drawing A. Balogh.

Čo sa týka bazilikálnej prestavby kostola, táto je zvyčajne spájaná s udalosťami nasledujúcimi po roku 1328, kedy Štítnik získal mestské výsady (Skalská 2009, 154). Archeologicky sme preskúmali murivo severnej lode a základy pilastrov nesúcich arkády oddeľujúce trojlodie. Tieto pilastre a piliere boli postavené na základovom murive lode pôvodného kostola (S3/12, S3/13). Piliere oddeľujúce chórovú časť dnešného kostola od južnej lode zas stoja na základoch svätyně z druhej stavebnej etapy (S4/13). K tejto prestavbe sa už viažu zvyšky ďalšej dlážky, ktoré v sonde S3/12 prekryvali, resp. ležali priamo na korune zbúraného muriva pôvodného kostola. K presnejšiemu datovaniu tejto rozsiahlej prestavby sa nedokážeme vyjadriť, zjavne však k nej nedošlo naraz. Situácia v severnej lodi (S2/12) poukazuje napr. na dodatočné postavenie pilastrov podpierajúceho klenbu. Autori architektonicko-historického výskumu uvádzajú postavenie najprv severnej lode, potom južnej a následne južného chóru s postupným zaklnutím týchto priestorov od druhej štvrtiny 14. storočia cez jeho záver až po polovicu 15. storočia.

Poslednou výraznou stavebnou úpravou, ktorej sa dotkol náš výskum, bola výstavba dnešného víťazného oblúka a prestavba presbytéria kostola do dnešnej podoby. Podľa autorov architektonicko-historického výskumu tieto stavebné úpravy prebehli od začiatku 15. storočia. V sondách S5/12 a S6/12 sme zdokumentovali pristavenie severnej časti víťazného oblúka

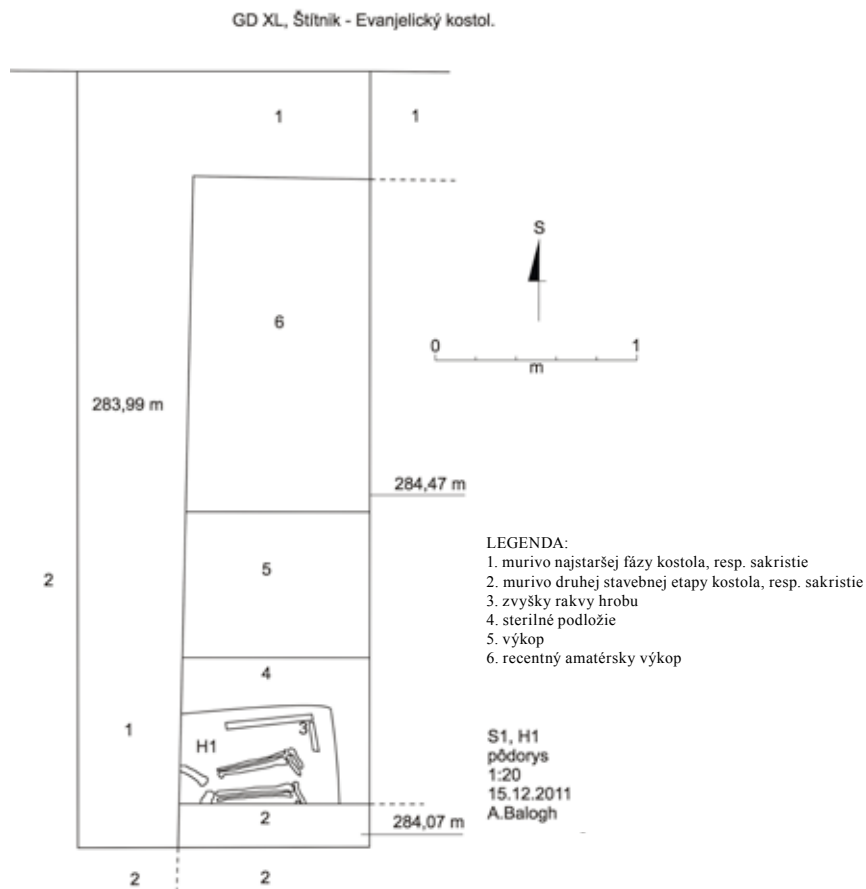

Obr. 9. Sonda S6/12 – základové murivo svätyne a víťazného oblúka pôvodného kostola, stojaceho na staršom hrobe. Foto A. Balogh.

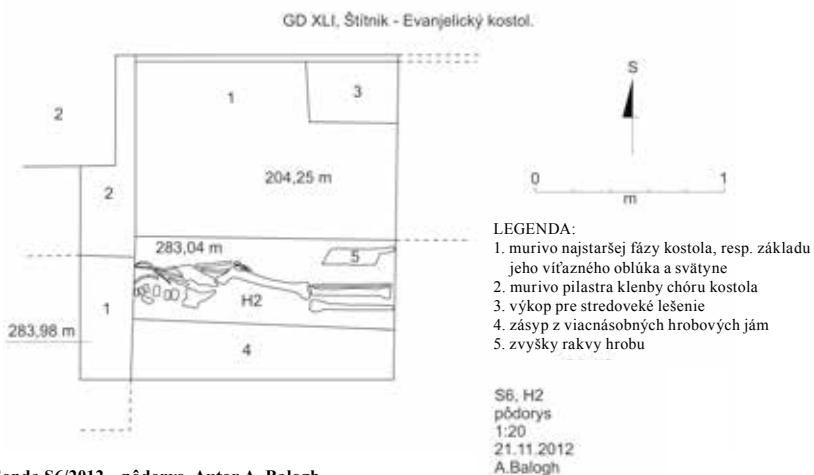
Fig. 9. Test pit S6/12 – masonry foundations of the chancel and triumphal arch of the original church erected over an older grave. Photo A. Balogh.

k pilastru arkády medzi severnou a hlavnou loďou a k murivu druhej etapy svätyne kostola – to všetko s využitím základov pôvodného kostola. V sonde S4/12 sme potvrdili v základoch cezúru v nadzemnom murive medzi prístavbou dnešného presbytéria k murivu jeho staršej stavebnej etapy. Na záver sa dotkneme mohutnej západnej veže kostola, ktorú autori spomínaného výskumu považujú za pôvodne samostatnú stavbu a predpokladajú jej vznik už v prvej polovici 13. storočia (Klingová et al. 2014). V ich sonde v severnej špalette vstupu z veže do lode kostola zachytili obhorené murivo s lícovaným povrchom, ktoré podľa nich dokladá, že išlo o exteriérovú omietku staršieho muriva veže a ktoré bolo neskôr obmurované. Tomu však odporuje situácia v našej sonde S2/11, kde cezúra v základovom murive pôvodnej lode kostola a veže jednoznačne poukazuje na jej neskoršiu prístavbu. Jej základové murivo je tu dokonca pristavané k pôvodne nadzemnému murivu kostola, resp. priamo k jeho exteriérovému soklu. To znamená, že v čase jej výstavby už výrazne narástla úroveň terénu dôsledkom pochovania alebo úprav blízkej cesty. Situáciu v spomínanej sonde architektonicko-historického výskumu možno však interpretovať aj na základe našej sondy S3/12, kde je zreteľné, že túto neskoršiu obmurovku získalo aj nadzemné západné murivo najstaršej fázy kostola, pravdepodobne po jednom z jeho požiarov. Nie je teda vylúčené, že k výstavbe veže nedošlo o niečo skôr a zachytené lícované murivo patrilo pôvodne interiéru kostola. Tzv. plentáže murív sú bežnou praxou pri prestavbách a obnovách kostolov, avšak do úrovne základových cezúr objektov spravidla nezasahujú. Samozrejme, lepšie zodpovedanie otázok spojených s výstavbou veže kostola by mohol priniesť až jej detailnejší výskum.

Čo sa týka nálezov menších murovaných konštrukcií v sondách S1, S2, S4 a S5/12, ich nálezné okolnosti jasne naznačujú, že všetky pochádzajú ešte zo stredoveku a interpretujeme ich ako zvyšky bočných oltárov. Až do obdobia novoveku možno zaradiť posledné štyri podlahové úpravy kostola, ktoré poväčšine prekrývajú stredoveké tvaroslovie murovaných konštrukcií kostola. V tomto období už boli odstránené aj spomínané bočné oltáre kostola, čo zaiste súviselo

Obr. 10. Sonda S1/2011 – pôdorys. Autor A. Balogh.
 Fig. 10. Test pit S1/2011 – ground plan. Drawing A. Balogh.

Obr. 11. Sonda S6/2012 – pôdorys. Autor A. Balogh.
 Fig. 11. Test pit S6/2012 – ground plan. Drawing A. Balogh.

Obr. 12. Sonda S4/13 – juhovýchodný roh svätyne pôvodného kostola so zvyškami tzv. druhej svätyne v južnom profile aj so zachovanou omietkou. Foto A. Balogh.
Fig. 12. Test pit S4/13 – SE corner of the chancel of the original church with remains of a “second” chancel in the south profile, with preserved plaster. Photo A. Balogh.

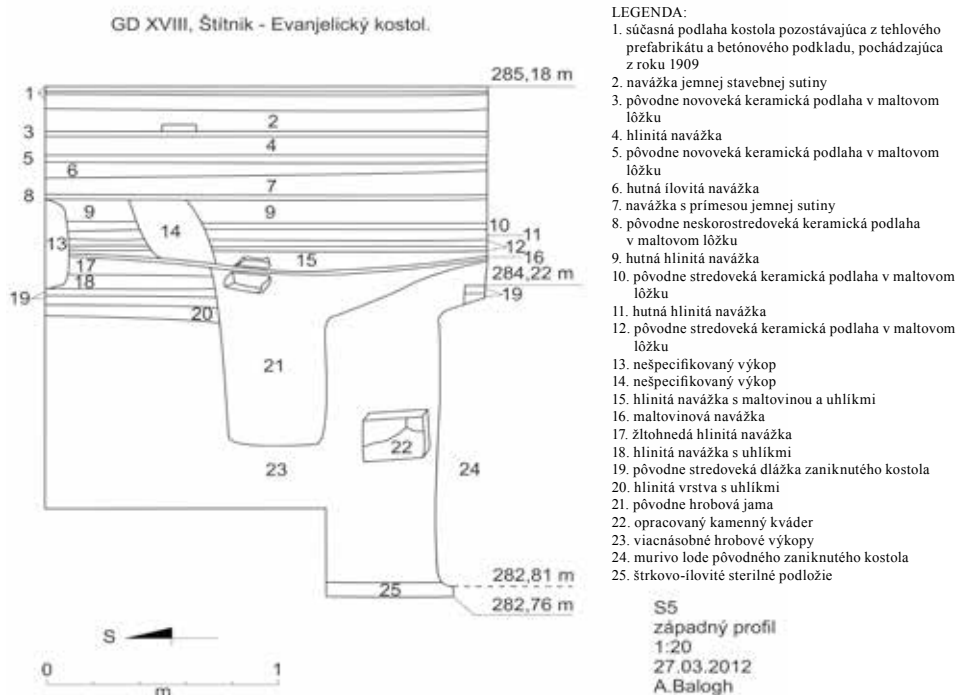
Obr. 13. Sonda S1/12 – východný profil a prahový kameň pôvodného vstupu do sakristie z exteriéru. Foto A. Balogh.
Fig. 13. Test pit S1/12 – east profile and a threshold stone from the original entrance to the sacristy. Photo A. Balogh.

s užívaním kostola evanjelikmi od roku 1590. Čo sa týka pochovávaní, výskum okrem dvoch najstarších hrobov predchádzajúcim postaveniu pôvodného kostola zachytil množstvo hrobových jám a zvyškov ľudských kostí.

Nevýrazné hnutelné nálezy výskumu poväčšine pochádzajú zo zásypov výkopov, v menšej miere z vrstiev a možno ich rozdeliť do niekoľkých skupín. Najviac nálezov tvoria črepy kuchynskej keramiky. Okrem niekoľkých črepov z maľovaných tanierov dominujú úlomky tenkostenných svetlých džbánov, niekedy s červenkastou lineárnou maľovanou výzdobou a vnútornou žltkastou, hnedastou alebo zelenkavou glazúrou. Túto keramiku možno rámcovo datovať do obdobia včasného novoveku.

K početným nálezom patrí aj stavebná keramika v podobe tehlových dlaždíc, ktoré tvorili povrchovú úpravu všetkých historických podláh kostola (okrem poslednej drevenej v sakristii). Niektoré sa nám podarilo zachytiť in situ, staršie dlaždice však pochádzajú len zo sekundárnej polohy v zásypoch výkopov. Novoveké podlahy mali heterogénny charakter a pozostávali aj zo starších, sekundárne použitých dlaždíc. Zvlášť tu možno upozorniť na tri konkrétne typy. K najmladším patria príklady fragmentov perforovaných dlaždíc zachytených in situ v úrovni historickej podlahy. Podľa odborného posudku M. Čurného (2013) možno tieto dlaždice datovať najskôr do konca 18. storočia, resp. do prvej polovice 19. storočia (obr. 15). Ide o dlaždice formátu zhruba $29 \times 29 \times 2,5\text{--}3$ cm zo zmiešanej hliny bieloružovej a bieločervenkastej farby, opatrené z oboch strán viacerými radmi drobných dierok s priemerom okolo 0,5 cm, pričom ide zásadne o neúplné perforácie. Vzhľadom na poznatky o niektorých produkčných tehliarskych strediskách na južnom Slovensku sa ukazuje, že by mohlo ísť o výrobky z novohradských, resp. západogemerských tehelní, pričom do úvahy prichádza najmä Poltár a Lučenec s okolím. Tu sa nachádzali a aj intenzívne využívali ložiská kaolinitických ílových hlin prevažne bielej, okrovej, ale aj ružovkastej farby.

Z oblasti Poltára, Lučenca, Rimavskej Soboty, ale aj iných regiónov poznáme niekoľko lokalít, odkiaľ pochádzajú archeologické nálezy takýchto dlaždíc (Lučenec – Reduta,

Obr. 14. Sonda S5/2012 – západný profil. Autor A. Balogh.

Fig. 14. Test pit S5/2012 – west profile. Drawing A. Balogh.

Divín – hrad, Modrý Kameň – hrad), resp. sú doposiaľ známe v pôvodných polohách – in situ (Ozdín – evanjelický kostol, Modrý Kameň – hrad). Skúmané dlaždice patria do skupiny tzv. bielej stavebnej keramiky (dlaždice, strešná krytina), ktorá ešte nebola podrobne vyhodnotená. Zatiaľ sa dá vychádzať iba z poznatkov o tehliarstve v tejto oblasti v mladšom novoveku až 20. storočí, ktorého produkcia sa pri dlaždicach a strešnej krytine zameriavala na využívanie najmä týchto bielych tehliarskych hlin (Čáni 2011; Čurný 2008). Rozvoj bielej stavebnej keramiky sa dá spájať až s 19. a 20. storočím. Z tohto obdobia disponujeme zmienkami o tehliarskej výrobe v uvedenom regióne. Čo sa týka bielych dlaždíc, tradovalo sa, že pochádzajú z keramickej továrne baróna Barattu v Poltári (založil ju v roku 1862 Ritten von Rittstein, ktorý ju o rok na to predal barónovi Aloisovi Barattovi-Dragano). V roku 1882 boli otvorené jej pobočky – Hôrka a Turbína v Zelenom. Tehelne neskôr prevzal jeho syn Norbert. Za jeho vedenia sa poltárska prevádzka stala priemyselným podnikom, ktorý zamestnával 250–300 robotníkov; Korimová 2002, 142, 143). Výrazným typom dlaždíc zachovaných rovnako v pôvodnej polohe (19×18×4 cm) sú pomerne mohutné, skoro štvorcové dlaždice s mierne skosenými hranami, ktoré možno datovať na základe ich spojenia so základovým odskokom dnešného víťazného oblúka do obdobia poslednej neskorostredovekej prestavby kostola. Posledným typom dlaždice je menšia (15×15×3,5 cm) dlaždica so stopami zelenkavej glazúry, ktorá pôvodne prekryvala rytú výzdobu s ťažko rekonštruovateľným motívom. V rámci slovenského prostredia ide podľa M. Čurného o výnimočný nález (Čurný 2013; obr. 16). Glazované dlaždice poznáme z Bratislavského hradu, neskorý stredovek, Fiľakovského hradu, 16.–17. storočie (Čurný 2008, 205, 206, obr. 64), hradu Strečno, 17. storočie (Čurný 2008, 218, 219, obr. 73) a hradu Parič v Trebišove, 17.–18. storočie (Čurný 2008, 226). Fragment glazovanej zdobenej dlaždice bol zistený aj počas archeologického výskumu Kostola sv. Demetra v Ražňanoch, okr. Sabinov (Luštiková–Čurný 2011). Tu evidentne

Obr. 15. Novoveká dlaždice z bývalej podlahy kostola. Foto A. Balogh.
Fig. 15. Modern-age tile from the church floor. Photo A. Balogh.

Obr. 16. Stredoveká dlaždice z bývalej podlahy kostola. Foto A. Balogh.
Fig. 16. Medieval tile from the church floor. Photo A. Balogh.

ukazuje, že rozmery štvorcových dlaždíc so stranami menšími ako 17–18 cm sú typické skôr pre obdobie pred koncom 15. storočia, odkedy zaznamenávame dlaždice väčších rozmerov a s inak vytvarovanými profilmi, pričom glazúru zaznamenávame len výnimočne. Zdobenú glazovanú dlaždicu zo Štítnika možno predbežne datovať do 14. storočia.

V západnej časti kostola sme zachytili aj niekoľko mincí, ktoré boli vyrazené v období medzi rokmi 1705–1800. K pozoruhodnejším náleží tzv. libertáš Františka Rákoczyho II. K medeným ozdobám patrí aj šesť kusov pukličiek v tvare polmesiaca, pravdepodobne pôvodne z rakvy, ktoré datujeme len rámcovo do novoveku. Kovové nálezy, resp. ich súčasti, tvorili aj časti odevov ako časť drôtenej krajky, či podobnou krajkou ozdobená časť pohrebného rubáša – opäť pravdepodobne pochádzajúce až z novoveku. K stredovekým nálezom priradíme fragment profilovanej, pôvodne polychrómovej kamennej sväteničky.

Záver

Možno teda konštatovať, že náš výskum ozrejmil nateraz najstaršiu známu podobu pôdorysu štítnického kostola. Predpokladáme však aj existenciu ešte staršieho sakrálneho objektu,

súvisí s najstaršou fázou kostola, ktorú možno vymedziť obdobím od 30. rokov 14. storočia po rok 1510. Nález glazovanej dlaždice zo Štítnika predstavuje spolu s dlaždicou z Ražnian osobitnú skupinu, nakoľko použitie glazúry pri nich plnilo ďalšiu dekoračnú funkciu. V keramickej hmote na lícnej strane dlaždice sa nachádzal negatív výzdoby v podobe buď vtlačených plôch, alebo rytia, rýh. Transparentná glazúra tieto miesta prekryvala, čím bol dosiahnutý zdobiaci efekt tak, že hlbšie plochy vyznievali tmavšie a vlastne kontúrovali výzdobný motív. Ten však nie je možné predbežne rekonštruovať, nakoľko sa z výzdoby zachovali iba neúplné sekvencie. Na zlom stave zachovania sa podpísalo zrejme slabšie finálne zvládnutie prípravy glazúry a snád' aj výpalu. Z tohto dôvodu glazúra z väčšej časti lícnej strany jednoducho opadala, k čomu zrejme mohlo prispieť dlhodobé deponovanie vo vlhkom prostredí. Iba po bokoch (na profiloch) sa zachovali celistvejšie plochy s glazúrou, na základe ktorých je zrejme, že glazúra bola aplikovaná priamo na črep dlaždice, engoba použitá nebola.

Nález glazovanej dlaždice zo Štítnika nie je možné dostatočne porovnávať, nakoľko tento druh materiálnej kultúry z oblasti stavebnej keramiky v našom nálezovom prostredí takmer úplne absentuje. Iba v posledných rokoch sa zistili prvé nálezy (Ražňany), resp. boli objavené v starších zbierkových fondoch (Bratislavský hrad). Na základe rozmerov dlaždicu nemožno presnejšie datovať, nakoľko tento rozmer nie je známy ani z nálezov, ani z *in situ* situácií. Podľa M. Čurného sa

ktorý indikujú spomínané hroby pod murivom najstarších základov kostola. Preskúmaný pôdorys tejto pomerne veľkej stavby, s najväčšou pravdepodobnosťou už aj s oporným systémom, svedčí o jeho vzniku niekedy v druhej polovici 13. storočia. Zrejme od roku 1320 až do konca stredoveku je už kostol predmetom mimoriadnej stavebnej aktivity nového rodu pánov zo Štítnika. Aj náš výskum naznačuje, že skoro každá generácia tejto rodiny prostredníctvom veľkorysých stavebných úprav cieľavedome napĺňala víziu reprezentatívneho chrámu a zároveň rodovej hrobky. To platí najmä o postupnej rozsiahlej bazilikálnej prestavbe, počas ktorej istý čas slúžila loď pôvodného kostola. Ani tzv. druhé, pravdepodobne polygonálne presbytérium nebolo zbúrané naraz. Podobne ako dodnes stojí jeho severná stena, jeho južná stena stála až do prístavby chóru južnej lode. Základy pilierov arkády oddeľujúce oba priestory stoja na zvyškoch jeho omietaného, pôvodne nadzemného muriva. To referuje, ako výrazne sa už v stredoveku menili výškové pomery interiéru kostola v dôsledku navyšovania sutinových vrstiev a intenzívneho pochovávaní. To platí zaiste i pre jeho exteriér, kde boli základy neskorogotickej veže prístavné k pôvodne nadzemnému murivu kostola. Žiaľ, výskum exteriéru kostola je aj do budúcnosti veľmi obmedzený kvôli nefunkčnej mohutnej betónovej konštrukcii drenáže z 80-tych rokov minulého storočia.

Náš doterajší archeologický výskum, vzhľadom na rozmery chrámu, možno považovať len za parciálny. Napriek tomu snád' pomôže doplniť historický obraz o štítnickom kostole ako o dynamicky sa rozvíjajúcom stredovekom architektonickom diele, umocnenom výnimočnou maliarskou výzdobou. Od jeho poslednej komplexnej obnovy však už ubehlo viac než storočie a na ďalšiu tento tak trochu stratený klenot slovenskej sakrálnej architektúry, bohužiaľ, stále čaká.

Príspevok vznikol v rámci projektu 1/0727/17 vedeckej agentúry VEGA.

Literatúra

- ČÁNI, J., 2011: Tehelne severného Novohradu. Referát prednesený na 3. stretnutí znalcov a zberateľov historických tehál, organizovanom Spoločnosťou pre výskum histórie tehliarstva, Laterārius, Bratislava, SNM – Archeologické múzeum, 5. 11. 2011.
- ČURNÝ, M., 2008: Tehla ako stavebný materiál stredovekej a novovekej architektúry na Slovensku. Pohľad archeológa. Dizertačná doktorandská práca. Nitra: Archeologický ústav SAV.
- 2013: Štítnik. Dlaždice z evanjelickeho kostola (pôvodne katolíckeho, vysväteného Blahoslavenej panne Márii). In: Tajkov, P., Archeologický výskum kostola ev. a. v. v Štítniku. Technická univerzita v Košiciach, rkp. uložená v Krajskom pamiatkovom úrade Košice.
- DVOŘÁKOVÁ, V.–KRÁSA, J.–STEJSKAL, V., 1978: Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. Praha.
- KAHOUN, K., 1970: Gotická architektúra na Slovensku, Ars 4, 1-2, 45–74.
- KLINGOVÁ, A. et al., 2012: Pamiatkový výskum architektonicko-historický a umelecko-historický, NKP kostol ev. a. v., č. ÚZPF 638/0, Teplická ulica, Štítnik, 2011–2012, rkp. uložená v Pamiatkovom úrade SR.
- KLINGOVÁ, A. et al., 2014: Výsledky pamiatkového výskumu ev. a. v. kostola v Štítniku. Dostupné z: <http://oz-goticka-cesta.webnode.sk/news/vysledky-pamiatkového-výskumu-ev-a-v-kostola-v-štítniku/>, cit. 14. 11. 2014.
- KORIMOVÁ, G., 2002: Hrnčiarstvo, tehliarstvo a škrídlarstvo. In: Mesto Poltár. Regionálna monografia (Alberty, J., red.), 142–147, 154. Zvolen.
- LUŠTÍKOVÁ, L.–ČURNÝ, M., 2011: Ražňany – Rímskokatolícky kostol sv. Demetra. Výskumná správa č. 17520, Košice, uložená v AÚ SAV, Nitra.
- MVS: Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus 1. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332–1337 (Sedlák, V., ed.). Trnavae – Romae 2008.
- PLEKANEC, V.–HAVIAR, T., 2010: Gotický Gemer a Malohont. Italianizmy v stredovekej nástennej maľbe. Martin.
- POMFYOVÁ, B., 2003: Štítnik kostol ev. a. v. (heslo). In: Dejiny slovenského výtvarného umenia – Gotika (Buran, D., ed.), 643. Bratislava.
- SKALSKÁ, M., 2009: Jelšava a Jelšavské panstvo v stredoveku. K osídleniu severného Gemera. Martin.
- 2010: Formovanie farskej siete v Gemerskej župe v stredoveku. In: Vývoj cirkevnej správy na Slovensku (Rábik, V., ed.), 216–229. Trnava – Kraków.

STEINHÜBEL, J., 2016: Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. Bratislava.
 TOGNER, M., 1989: Stredoveká nástenná maľba v Gemeri. Bratislava.

Summary

Archaeological research into a Protestant church in Štítnik

Štítnik was first mentioned in 1243. In 1320 the village passed to the Ákos family that was called the Štítnik (Csetneki) family from then on. In the 15th century they built a moated castle in Štítnik. The parish Church of St Mary is first mentioned in the register of papal tithes from 1332.

Archaeological research was conducted in the years 2011–2013 by the Technical University of Košice. Eleven test pits were dug in the church interior and one outside. The excavations enabled, to some extent, to chart the building history of the church. The earliest known building phase of the Protestant church is represented by a defunct single nave with a rectangular presbytery and a sacristy. It should be noted that the triumphal arch foundations and the sacristy from the first building phase were constructed on top of old graves, suggesting the existence of an even older religious building, or at least a churchyard on a consecrated plot. The ground plan of this earliest building phase of the church indicates an early Gothic building. This is related to the authors' proposal for broader dating to the second half of the 13th century. The first reconstruction of the church might have occurred a generation or two later. In this second construction phase the original rectangular nave and the sacristy were demolished and replaced with a slightly wider presbytery, possibly with a polygonal closure. As regards the conversion of the building into a basilica, this is usually linked with events after 1328 when Štítnik received town privileges. Foundations of the north nave were investigated, as well as the pilasters separating the three nave arcades. These pilasters and pillars were built on the foundations of the original nave. The last major building work connected with the latest research was the construction of the triumphal arch and the rebuilding of the chancel, giving the church its present form. These changes took place, according to architects and historians, in the early 15th century, which was confirmed by archaeological research. However, in contrast to the building and historical research, the authors of this paper believe that the mighty western tower comes from the final building phase of the church, or from the period of its conversion into a basilica.

The article is part of project no. 1/0727/17 of the VEGA scientific agency.

Mgr. Peter **Tajkov**, PhD., Fakulta umení Technickej univerzity v Košiciach, Letná 9, SK 042 00 Košice, Slovenská republika, tajkov@yahoo.co.uk

